

Original scientific paper

UDC 521.95:338.48

DOI: 10.2298/GSGD1601127T

Received: October 8, 2016

Corrected: October 30, 2016

Accepted: November 11, 2016

Milutin Tadić*

NAKED-EYE ASTRONOMY IN MASS TOURISM

Abstract: This paper considers the possibility of developing astro-tourism in small countries such as Serbia and other Balkan countries, with "discreet" astro-tourism reduced to naked-eye astronomy as part of mass tourism rather than elite tourism that is realized through specialized programs with spacecraft and space stations, spectacular planetariums and observatories with giant telescopes. The specific relationship between the virtual and the real world is highlighted in this paper especially when considering younger generations. Furthermore, the differences in the way stars are perceived by astronomers and "ordinary" tourists or non-astronomers is also emphasized. Tourists are not enchanted by celestial bodies themselves, but by a complete scene, which consists of integrated skylines and landscapes, as a complex stage where in various combinations and forms these celestial bodies are observed, and of their own experience. These complex sky-earth landscapes, astro-landscapes, present astro-tourism resources of the small countries like Serbia, provided that a tourist can "read" their astronomical text. In this regard, Belgrade was used as the example for drafting a "package" of astronomical information that can be easily prepared and adapted according to the needs of a particular group, so that every tourist may know what can be seen, where and when. With the help of a rotating star map (planisphere), visitors may observe the sky with the naked eye.

Key words: naked-eye astronomy, astro-landscape, astro-tourism, Serbia

*tadic@gef.bg.ac.rs (corresponding author)

*University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade, Serbia

It is better with the naked eye

In Havelius's star atlas (1690), the bottom left corner of the margin of the northern sky map (sheet 55) displays two geniuses/cherubs with Havelius's sextant. One of them refuses a telescope that is offered by the third, showing a paper that says *Prestat nudo oculo* (It is better with the naked eye).

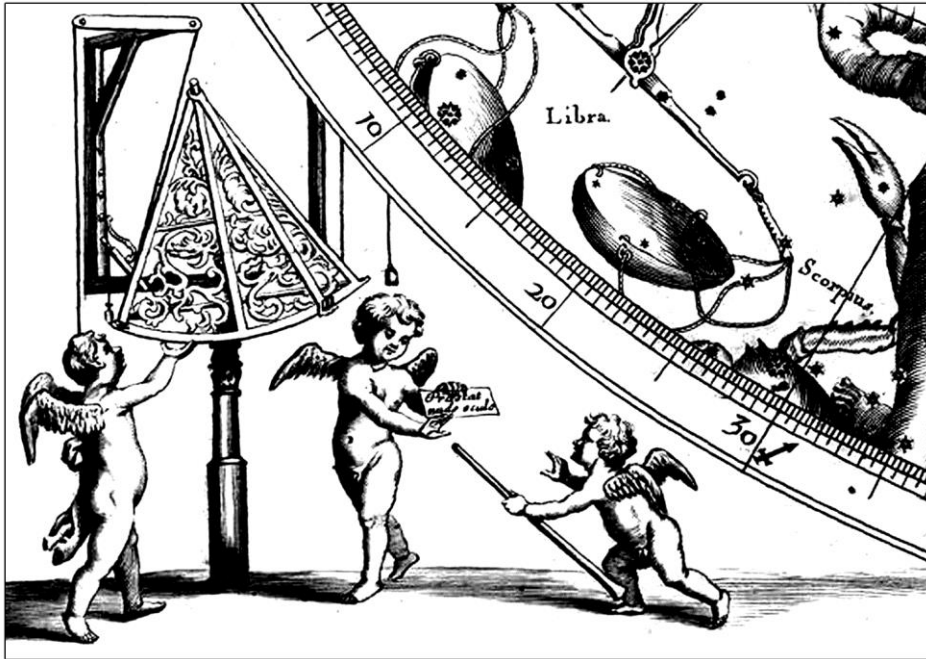

Fig. 1. Detail of the Havelius's northern sky map (Hevelii, 1690)

Hevelius wrote this "spiteful" comment, even though he himself used and constructed telescopes knowing that the future of astronomical observations would be based on them. We decided to present this recommendation in the same manner as a motto of our article, fully aware that urban generations born in the age of the Internet have been growing up with virtual images of star maps on screens of computers and smart phones rather than actual images of the night sky covered with stars. We are aware that today Hevelius's recommendation has little chance of being accepted by members of the newer generations, except perhaps occasionally by those "ordinary" tourists (not space or astro-tourists) who travel away from urban spaces with excessive light pollution.

Astro-tourism

Space tourism and astro-tourism are new, special forms of tourism. Space tourism refers to space flights financed by individuals ("private astronauts") for their personal satisfaction/fun. By paying expensively for their trips, space tourists become co-financiers of serious space programs ("spaceflight participant", "commercial astronaut"). On the contrary, astro-tourists do not depart from the Earth, but attend specially designed lectures at planetariums, visit both modern and ancient astronomical observatories, and

learn about the organization of work and astronomical instruments. All these preparations are conducted in order to enable tourists to observe celestial bodies, under professional guidance, for personal satisfaction or fun (Belij & Tadić, 2015). Finally, astro-tourists go "outdoors" i.e. to the countryside, outside a city to avoid artificial light from large cities and polluted atmospheres, which prevent people from seeing the night sky in its full beauty (Cinzano, 2002). Seeing their chance in astro-tourism, countries such as Chile, South Africa, Portugal, Canada, New Zealand, Spain and the United States, and specific regions such as Palma, Baja California, Serena or Hawaii have already started developing, in cooperation with their astronomical associations, a so-called celestial ecotourism in national parks and at archeoastronomical sites – places where light pollution of the night sky has not yet arrived (Nordgren, 2010; Rashidi, 2012). Weaver distinguishes not only astronomical objects and phenomena as resources of astro-tourism, but also optical phenomena in the atmosphere (rainbow, halo, northern lights, meteors) and divides them into the following three groups: nocturnal, diurnal and crepuscular (Weaver, 2011).

Regardless of the effort invested in a fairly complex organization that includes astronomical institutions and their instruments, professional astronomers or so called science educators, and attractive sites, astro-tourism still attracts a small number of people who are lovers of astronomy and mostly residents of large cities in developed countries.

Generally, astro-tourism does not have great significance for either tourism in the countries like Serbia or the popularization of astronomy. The popularization of astronomy involves masses, as any other popularization, so a breakthrough in the lucrative and in this sense still unexplored field of mass tourism would bring benefits to it. Astronomy can enter into the field of mass tourism only without telescopes, focusing on "ordinary" tourists and observations with the naked eye of the sun and the moon during daylight, and in the night sky, stars, constellations, stellar configurations, certain galaxies, the Milky Way and planets, and various light phenomena connected with them, all of which belong to the scope of a so-called naked-eye astronomy (Moore, 1966; Rey, 1976; Upgren, 1998; Talcott, 2009; Hockey, 2011).

Naked-eye astronomy – who cares?

In an attempt to entice young people to the naked-eye astronomy, it must not be forgotten that the young have a sense of time much different from that of their parents', that they often feel more at ease in the virtual than real, physical world, and that it is not easy to get them interested without the use of up-to-date teaching and observation novelties. The Internet, mobile telephony and television are an inseparable part of their everyday life, so that they become overloaded with information and images, among them with hundreds of thousands of astro-photographs of planets, stars, nebulae, and galaxies taken with the Hubble Space Telescope (Barclay, 2003). Astro-photographs enable everyone to know what the Andromeda Galaxy, in the constellation of the same name, looks like, the dark Horsehead Nebula in Orion or Ring Nebula in Lyra, but once they leave the computer and the virtual world and enter the real world, they cannot find the vast majority of these constellations in the night sky. Unlike their parents, most young people have never seen the North Star, Sirius, Scorpius and the Pleiades, and even the Milky Way or summer sunrise in the sky above their cities.

Habitually, they would enter their location in one of the astronomical programs and with music observe the current picture of the night sky covered with stars, then they would pick up their phones. However, instead of using it as a tool for orientation in the sky, they unconsciously do the opposite: they check whether "everything is in its place" in the sky, just as it is on their smartphone (Fig. 2). When they begin an introduction to astronomy in such a paradoxical way, observing the real starry sky as a pale copy of the computer simulated reality, it is difficult to attract them to astronomy with the "unarmed" eye: it could be cold outdoors at night, mosquitoes could be unbearable in summer, clouds could sometimes cover half of a constellation, and what is most important, unlike the tablet display, they cannot touch the planet with their finger to open the drop-down menu with a photo and basic information about the particular planet.

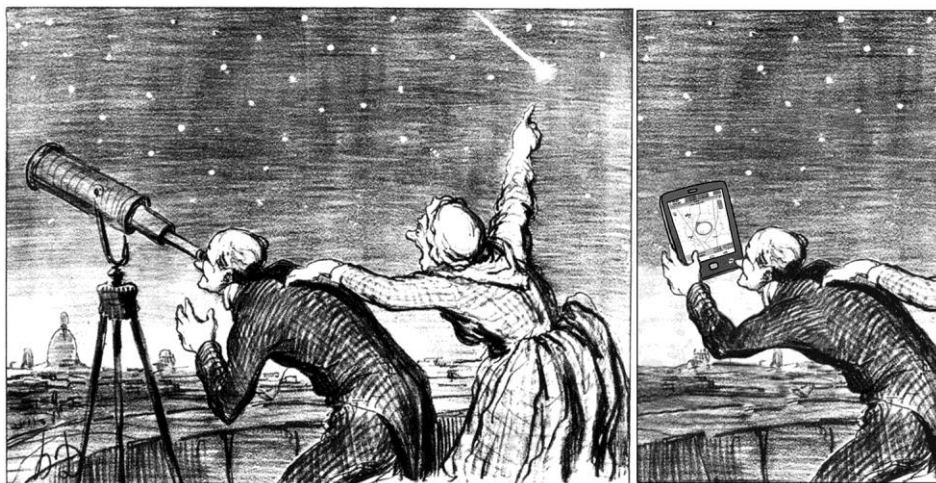

Fig. 2. Honoré Daumier's cartoon from 1857 and the modern version

Without starting a discussion on how astronomical education should begin, in the classical way, gradually, from Thales and the gnomon, or without following the historical development of astronomy, right from the Hubble Space Telescope and astrophotography of the "Star Hatchery", this paper focuses on the way naked-eye astronomy can be discreetly introduced into standard tourism programs. However, it is important to first highlight the way a tourist, that is, a "non-astronomer", perceives celestial phenomena and celestial bodies, because their notions are quite different from those of a professional astronomer.

The sky seen by a tourist /non-astronomer

From the standpoint of naked-eye astronomy, celestial astro-tourism resources do not include astronomical objects by themselves, nor their radiation (i.e., tangible phenomena that can be directly or indirectly "felt"), but what can be seen with the naked eye in the sky above a particular area or within an area. Thus, it is not the Sun as our closest star with its spots and protuberances, but the Sun as a glaring disk with its illusory movement on the horizon; it is not the Moon as Earth's natural satellite with its craters and "seas", but the Moon as a silver disk with its phases; it is not the stars as giant balls of hot gas, but as bright multicolored twinkling dots grouped into constellations and asterisms; it is not the

constellations as accurately framed parts of the sky by arches of certain declination circles and celestial parallels, but as picturesque clusters of stars vested in mythological attire; it is not big planets as physical bodies similar to Earth or Jupiter, but as "wandering stars" that do not twinkle; it is not the Milky Way as an area with the greatest concentration of stars in the Galaxy, but as a hazy band of white light across the night sky; it is not the Andromeda Galaxy as a giant island of stars, but as a hazy spot in the constellation of the same name; it is not meteors as burning rocky or metallic bodies, but as "shooting stars" that just for a moment light up the night sky.

When dawn breaks, when and where the sun rises and sets, when the sun is at its upper culmination, the duration of daylight, and when the evening twilight ends, are all phenomena that today's busy inhabitant of a large city does not register because he/she does not need them. But away from home, on vacation and when traveling, that same person becomes romantic, looks up in the sky and starts noticing phenomena related to the sun, primarily sunrise and sunset. Sunrise and sunset still impress modern man as well as they impressed prehistoric man, with the difference that every time it goes down the prehistoric man feared will it rise again, while modern man, naively, has no doubt in this.

A hugging couple on a summer vacation, watching the setting sun under a gazebo in front of Fort Londza in a small town of Oia on the Greek island of Santorini, for example, does not see a star of a "spectral class G2V" nor a mathematical dot that is intersecting the almucantar at $h = -51'$ at that moment, they are simply watching the sunset: mesmerized by a beautiful scene in which the main role is played by the sun, the scene that is composed of everything around them – white houses and churches with blue domes, windmills, caldera-bay, offing and the purple sky, olive trees, the scent of Mediterranean flora and the song of crickets – earth and sky backgrounds fused together (landscape and skyscape) where the event takes place, and they alone, with their imagination and emotions aroused.

Sunrises and sunsets of the full moon, Cygnus with outstretched wings in a whitish veil of the Milky Way, Scorpius with Antares, Taurus with the Seven Sisters – Pleiades, the whole Winter Hexagon with Orion before whose beauty the dawn (Eos) blushes, "shooting stars", Venus (Morning Star/Evening Star) at dawn break or at evening twilight, leave a similar psychological effect on tourists.

To a tourist "non-astronomer"

The romantic view of celestial bodies and phenomena, typical of people on vacation, should be encouraged by a planned introduction of naked-eye astronomy into the programs of "ordinary" tours, that is, into mass tourism programs. These observations should not be based on tours conducted by a professional/academic guide as specialized astro-tourism tours are, but rather on current astronomical information that would help tourists to observe certain astronomical phenomena, without anyone's guidance and supervision, so that they could be able to see them in their own way and in the company they choose, from the place of their choice.

Before going on holidays or journeys, modern tourists collect various kinds of information about the places they would pass through and the destinations they would visit. Most search for weather and bio-climate forecasts, but only few seek astronomical

information and this is why the organizer of the travel should prepare this information for a particular place/places and a particular day/period, together with the rotating map of the stars. Today, it is rather easy to find and prepare basic astronomical information.

First, information on the geometry of the sun should be prepared (Tadić, 2008): moments of sunrise and sunset, local apparent noon, the ratio of light and darkness (daylight and night, morning twilights and evening twilights), as it was done in the case of Belgrade (44° 49'N, 20° 28' E), for August 20, 2016 (Tab. 1).

Tab. 1. Geometry of the Sun: Belgrade, August 20, 2016.

Phenomenon	h:min	Note
Break of dawn	03:55	Least bright stars visible with the naked eye fade out
Beginning of the morning civil twilight	05:15	Only the brightest stars are seen; artificial lights are turned off
Sunrise	05:46	Moment of the sunrise at the open sea (elsewhere, because of the relief the sun rises later)
Local apparent noon	12:41	Mid of the daylight: the sun is right towards the south, shadows are facing north
Sunset	19:36	Moment of the sunset at the open sea (elsewhere, because of the relief the sun sets earlier)
End of the evening civil twilight	20:07	Only the brightest stars are seen; artificial lights are turned on
Beginning of darkness	21:26	Last traces of visible light, in the clear sky without moonlight, all stars visible with the naked eye can be seen

Apart from the moments of moonrise and moonset, for the Moon the current phase and the moment of upper culmination should be indicated (Tab. 2). The sight of people watching moonset or moonrise is not nearly as common as when it comes to sunsets and sunrises. There are three reasons for this: first – the moon rises, culminates and sets about fifty minutes later every day, so these moments can be in any part of the daylight and night, second – moonset or moonrise are not "in color", and third – unlike the solar disk that is always "full", the moon's disk constantly changes its shape (going through different phases). It is most attractive for observation when it is full, not only because of its brightness but also because it is visible throughout the night: it appears when the sun sets.

Tab. 2. Geometry of the Moon: Belgrade, August 20, 2016

Phenomenon	h:min	Note
Moon phase		Fullmoon (97%), Pisces
Moonrise	20:48	
Upper culmination	02:02	Altitude 39.4°
Moonset	07:58	

Source:<http://www.timeanddate.com/astronomy/>

Occasionally, these data could be supplemented with the data on Solar and Lunar eclipses. Solar eclipses occur two to three times per year and last for a minute or two, and on rare occasions, even eight minutes. They can be observed in relatively narrow strips of land on the surface of the Earth, to which astronomy lovers and other curious

individuals/astro-tourists travel. Unlike a Solar eclipse, some Lunar eclipses can be observed by all inhabitants of the Earth's hemisphere during night. Three Lunar eclipses occur annually at most (in some years, not a single one), which do not last longer than 108 minutes. In a total Lunar eclipse, the moon's disk is not in real darkness, sunrays scattered in the Earth's atmosphere give it a copper red color, which makes the scene even more attractive/mystical.

In special cases, for the travels to northern countries, more information about the periods of connected dusk and white nights (north of the parallel 50°) and the polar days (north of the Arctic Circle) can be added.

As far as stars and constellations are concerned, it is sufficient to provide travellers with rotating star maps and instruct them how to use them. In addition, explanations about the so-called configurations of stars, imaginary geometric shapes whose vertices consist of the brightest stars of different constellations should be provided. In the spring sky, it is the Great Spring Triangle, in the summer –the Great Summer Triangle, in the autumn –the Great Square of Pegasus, and in the winter sky –the Great Winter Hexagon (Tadić, 2004a; Tadić, 2004b). The aforementioned configurations are identified at first sight, and when they are identified, they present the starting point for recognizing constellations, first those whose stars "are borrowed" and then neighboring ones. The Great Summer Triangle, for example, is "tied" with Cygnus and Aquila constellations, positioned in the Milky Way, which together with Perseus, Cassiopeia, Sagittarius and Scorpius constellations determine its position on the northern celestial hemisphere; the Great Square of Pegasus lies adjacent to the Andromeda constellation where the Andromeda Galaxy lies – the only celestial object outside our own Galaxy that can be seen with the naked eye in the northern hemisphere.

Data should be given for planets that can be seen with the naked eye occasionally in the sky, five planets in total: Mercury, Venus, Mars, Jupiter and Saturn, which shine by reflecting the sunlight (Tab. 3). They are different from stars because they do not twinkle and because they change their position within the constellations. The brightest of them, and brighter than all the stars, is Venus, which can be distinctly seen during the morning and evening twilights. For naked-eye astronomy, planets are particularly interesting when they are concentrated in a particular part of the sky.

It is not vulgarization of astronomy if astrological data are added, provided that tourists are informed in a competent and unambiguous way (humorous way) that this is just entertainment. Any real astronomical situation can be used for positive "astrological" motivation of a tourist group. For example, on August 20, 2016, the guide might say: "Let us be on guard that the Sun, Venus and Mercury is in Leo, Jupiter is in Virgo, and the full Moon is in Pisces! –in the next few days our hearts will be exposed to a rain of Cupid's darts." He/She can say this, or anything else, since astrological interpretations are known to be completely arbitrary.

Finally, a patient observer who has been gazing for a while at a certain part of the night sky, cannot help but notice at least one meteor, a light trace of a burning meteoroid. Meteors appear in the form of certain meteor showers ("rains"), each at the same time of the year from the constellations after which they have been named: Lyrids in Lyra, Leonids in Leo, Draconids in Draco, etc.

Tab. 3. Planets seen with the naked eye: Belgrade, August 20, 2016, 21:26 h
(the end of astronomical twilight – beginning of darkness)

Planet	Part of the sky	Constellation	Note
Saturn	SW	Ophiuchus	Just above Mars (altitude 18°)
Mars	SW	Scorpius	It is near a star Antares, similar to Mars (less brighter, twinkling)

Source:<http://www.stellarium.org/>

Tables with data should be preceded by a few introductory sentences, for example, in the following form.

Be on friendly terms with the stars in the sky

While you are on vacation or traveling do not let the Sunrise and set without you noticing it; do not fail to recognize a Moon's phase; do not fail to observe the constellations and perhaps one of the planets in some of them.

Forget about the cameras and cell phones, looking through/using them, you will not see anything.

Do not forget to take a rotating star map every evening. With it and with the data in the attached tables (1-3) you will know what you can see these days in the night sky with the naked eye, when and where; a piece of advice is to observe the phenomena in pair, with someone who is particularly dear to you.

While observing the night sky, as long as you know what you are watching, it will belong only to you: after each observation you will feel better and in a good mood because a look into the depths of extraterrestrial space brings peace and serenity to our souls.

Imagine the effect that a tour guide would create if he/she recited to a group of tourists on a bus/plane, before distributing rotating star maps and printed astronomical information, for example, When I heard the learn'd astronomer by Walt Whitman, or at least the first stanza of the poem Night Has a Thousand Eyes by Francis by William Bourdillon (Albery & Ratcliffe, 1994):

The night has a thousand eyes,
And the day but one;
Yet the light of the bright world dies
With the dying sun.
[...]

If there is nothing strange when a tour guide tries to impress his/her group of tourists by, for example, singing a church hymn Axion estin (It is Truly Meet) in Church of the Holy Virgin of the Monastery of Studenica, why, in the same sense, would not a poem inspired by astronomy be accepted when it is known that astronomy/astronomers and poetry have always been "on friendly terms" (Upgren, 1998; Dimitrijevic, 2003; Stanić, 2015).

Conclusion

Serbia and other Balkan countries cannot compete with developed countries with respect to astro-tourism. Consequently, this is one of the reasons why Balkan countries should introduce naked-eye astronomy into their tourism programs – observations of the night sky without a telescope.

From the standpoint of naked-eye astronomy, a resource is not only a clear night sky without the Moon's light, celestial phenomena and objects that can be seen with the naked eye; it is only one half of what can be seen, a more exciting half-skyscape, the other half (the background), in the physical sense is always made of a landscape as its complement.

While gazing at the night sky, a busy resident of a large city, who usually "never has time", who is used to a sedentary way of life (office lifestyle), who never sees the horizon because of high buildings and the sky because of smog and artificial light, is not enchanted by celestial bodies themselves (the setting sun, for example), but by overall scenes that consist of integrated landscapes and skylscapes, as a complex stage in which various combinations, forms and colors these celestial bodies are observed, and they themselves, the observers/tourists with a subjective sense, free from any interest.

Serbia and other Balkan countries have diverse landscapes (seaside and mountain, cultural and natural) vaulted by skylscapes "unpolluted" with light, which merge in the eye of the observer into exciting and unique scenes as products of a particular moment – astro-landscapes. In order to take advantage of this unique visual complex as tourism resource of small countries, astronomers-showmen, spectacular astronomical facilities, national parks and archeoastronomical sites are not needed. It is enough to provide people on vacation (tourists) with rotating star maps and adequate astronomical information that answer the following questions "What?", "Where?" and "When?" (the answer to the question "Why?" can come later). With the information "package" that contains a few introductory sentences, systematized data on the diurnal motion of the Sun and the Moon, and the positions of visible planets, tourists are ready for astronomical observations without a telescope, as they please, from a place they choose, when they want, and with whom they want to "read" what can be seen and inevitably think about what cannot be seen.

Such nonintrusive encouraging of tourists to learn to read "astronomical texts" of astro-landscapes so as to perceive their full beauty, provides threefold benefit: a tourist as an individual becomes spiritually richer, naked-eye astronomy more popular, and mass tourism more meaningful.

References

- Albery, N. & Ratcliffe, P. (1994). *Poem for the Day One*. London: Chatto & Windus.
- Barclay, C. (2003). Back to basics: naked-eye astronomical observation. *Physic Education*, 38 (5): 423–428.
- Belij, M. & Tadić, M. (2015). Astrotourism – Possibilities for Development in Serbia. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 95(3): 59-73.
- Cinzano, P. (2002). The situation of light pollution and the night sky in Italy, in Europe and in the World. *Proceedings of the IDA Regional Meeting: Let's save the night*, Cinzano, P. (Ed.). ISTIL, Thiene, Italy, 91–101.

- Dimitrijević, M. (2003). *Kosmički cvet: antologija pesama o kosmosu*. Beograd: Prosveta.
- Hévelii, J. (1690). *Uranographia: totum caelum stellatum*. Gedani anno MDCXC. (Opisanie vsego zvezdnog neba. Gdansk, 1690, Izd. "FAN", UZSSR, Taškent, 1968).
- Hockey, T. (2011). *How We See the Sky: A Naked-Eye Tour of Day & Night*. Chichago & London: The University of Chicago Press.
- Moore, P. (1966). *Naked-eye astronomy*. London: Lutterworth Press.
- Nordgren, T. (2010). *Stars Above, Earth Below: A Guide to Astronomy in the National Park*. Chichester: Springer & Praxis Publishing.
- Rey, A. H. (1976). *The Stars: A New Way to See Them*. HMH Books for Young Readers.
- Stanić, N. (2015). *Multiverzum ljubavi*. Beograd: samostalno izdanje.
- Tadić, M. (2004a). Sferna geometrija Velikog zimskog šestougla. *Zbornik radova – Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, 51, 13-18.
- Tadić, M. (2004b). *Astronomija: pogled ka zvezdanom nebu*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Tadić, M. (2008). Sunce nad ružom kompassa na srednjoj geografskoj širini Srbije ($\varphi = 44^\circ$). *Zbornik radova – Geografski fakultet Univerziteta u Beograd*, 56, 25–32.
- Talcott, R. (2009). *Teach Yourself Visually Astronomy*. New Jersey: Wiley Publishing.
- Upgren, A. (1998). *Night Has a Thousand Eyes: A Naked-Eye Guide to the Sky, Its Science, and Lore*. New York: Springer.
- Weaver, D. (2011). Celestial ecotourism: New horizons in nature-based tourism. *Journal of Ecotourism*, 10 (1): 38–45.

Оригинални научни рад

UDC 521.95:338.48
DOI: 10.2298/GSGD1601127T

Примљено: 8. октобар, 2016.

Исправљено: 30. октобар, 2016.

Прихваћено: 11. новембар, 2016.

Милутин Тадић^{1*}

АСТРОНОМИЈА ГОЛИМ ОКОМ У МАСОВНОМ ТУРИЗМУ

Извод: У раду је размотрена могућност развоја астротуризма у малим земљама као што су Србија и друге Балканске земље, и то не оног елитног који се остварује у оквиру специјализованих туристичких програма уз космичке летелице и станице, спектакуларне планетаријуме, гигантске опсерваторије и телескопе, него "дискретног" астротуризма, сведеног на астрономију голим оком (naked-eye astronomy) у склопу масовног туризма. Указано је на специфичност односа виртуелног и стварног света код стасајућих генерација, и на разлику у виђењу звезданог неба између астронома и "обичног" туристе/неастронома. Туристу не очаравају небеска тела сама по себи, него целовит приказ кога чине обједињени skyscape и landscape, као комплексна позорница на којој се у разним комбинацијама и облицима виде та небеска тела, и он сам, туриста, са својим доживљајем. Управо такви комплексни небеско-земаљски пејзажи (astro landscape), јесу астротуристички ресурс малих земаља попут Србије, под условом да туриста зна "читати" њихов астрономски текст. У том смислу, на примеру Београда скицаран је "пакет" астрономских информација које се могу лако припремити, и прилагодити профилу групе, тако да сваки туриста, на конкретном путовању зна шта, где и када може уз помоћ обртне карте звезданог неба посматрати, голим оком.

Кључне речи: астрономија голог ока, astro-landscape, астротуризам, Србија

¹ tadic@gef.bg.ac.rs (аутор за кореспонденцију)

*Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд

Боље је голим оком

У Хевелијусовом атласу звезданог неба (1690), у доњем левом углу маргине карте северног неба (лист 55) приказана су два генија/анђелчића са Хевелијусовим секстантом (Сл. 1). Један од њих одбија телескоп који им нуди трећи, показујући папир на коме пише *Prestat nudo oculo* (Боље је голим оком). Хевелијус је то "инацијски" написао иако је сам увелико користио и конструисао телескопе, и добро знао да њима припада будућност астрономских посматрања.

Сл. 1. Детаљ са Хевелијусове карте звезданог неба (Hevelii, 1690)(стр. 128)

Исту препоруку, у истом маниру, узели смо за мото нашег чланка, потпуно свесни да су увелико стасале урбане генерације рођене у доба интернета, којима су ближе виртуелне слике звезданог неба на дисплеју рачунара и паметних телефона него стварни призори ноћног неба осутог звездама. Свесни дакле, да данас Хевелијусова препорука има слабе шансе да астрономија голим оком буде прихваћена код припадника нових генерација, осим можда повремено, код оних који путују далеко од места сталног боравка, ради одмора и забаве, код туриста – и то оних "обичних" (не космичких или астро-туриста).

Астротуризам

Космички туризам и астротуризам јесу нови, специфични облици туризма. Космички туризам се односи на космичке летове које финансира појединац ("private astronaut") ради личног задовољства/забаве. Скупо плаћајући то задовољство космички туриста постаје суфинансијер озбиљних космичких програма ("spaceflight participant", "commercial astronaut"). Насупрот њима, астро-туристи физички се не одвајају од Земље, већ по посебно осмишљеном програму слушају предавања у планетаријумима, посећују астрономске опсерваторије, савремене и древне, упознавају се са организацијом рада и са астрономским инструментима, да би након свих тих припрема, под стручним вођством вршили посматрање небеских тела, ради личног задовољства или забаве (Белиј и Тадић, 2015). Астро-туристи на крају излазе "на отворено" а то значи – ван града, јер вештачко осветљење великих градова и загађена атмосфера над њима онемогућавају људе да виде звездано небо у његовој пуној лепоти (Cinzano, 2002). Видевши у томе своју шансу, земље као што су Чиле, Јужна Африка, Португалија, Канада, Нови Зеланд, Шпанија и Сједињене Америчке Државе, као и специфични региони као што су Палма, Доња Калифорнија, Серена или Хаваји, посредством астрономских друштава већ развијају tzv. celestial ecotourism у националним парковима и на археоастрономским локалитетима, местима где још није стигло светлосно "загађења" звезданог неба (Nordgren, 2010; Rashidi, 2012). Под ресурсима тако схваћеног астротуризма, Weaver подразумева не само астрономске објекте и појаве него и оптичке појаве у атмосфери (дуга, хало, поларна светлост, метеори), и све их скупа сврстава у три групе: nocturnal, diurnal and crepuscular (Weaver, 2011).

Без обзира на уложени труд у прилично сложену организацију у коју су укључене астрономске институције и њихови инструменти, професионални астрономи, едукатори (science educators) и атрактивни локалитети, астротуризам ипак привлачи невелики број људи, љубитеља астрономије, углавном становника великих градова у развијеним земљама. Зато астротуризам нема велики значај

нити за туризам земаља сличних Србији, нити за популаризацију астрономије. Као и свака друга, популаризација астрономије подразумева масовност, па би за њу много више значао продор у примамљиво и још у том смислу неискоришћено поље масовног туризма. А у масовни туризам астрономија може ући само без телескопа, усредсредивши се на "обичног" туристу и посматрања голим оком, дању Сунца и Месеца, а ноћу звезда, сазвежђа, звезданих конфигурација, одређених галаксија, Млечног пута и планета, као и разних светлосних појава повезаних са њима, што све скупа спада у делокруг астрономије голим оком (naked-eye astronomy) (Moore, 1966; Rey, 1976; Uppgren, 1998; Talcott 2009; Hockey, 2011).

Астрономија голим оком – кога брига?

У покушају да се младе генерације придобију за астрономију голим оком не сме се заборавити да они имају осећај за време много другачији него родитељи, да се боље сналазе у виртуелном него у стварном, физичком простору, и да их није лако заинтересовати без коришћења савремених наставних и посматрачких новотарија. Интернет, мобилна телефонија и телевизија неодвојиви су део њихове свакодневице, тако да су презасићени подацима и сликама, између осталих и стотинама хиљада астрофотографија – планета, звезда, маглина и галаксија снимљених са Хабловог телескопа (Barclay, 2003). На основу астрофотографија сви већ знају како изгледа Андромедина галаксија у истоименом сазвежђу, тамна маглина Коњска глава у Ориону или прстенаста маглина у Лири, али када изађу из компјутерског виртуелног света у стварни, они, осим ретких изузетака, на ноћном небу не знају наћи ни једно од тих сазвежђа. За разлику од својих родитеља, већина никада над својим градом не само да није видела Северњачу и Сиријуса, Шкорпију и Плејаде, него чак ни Млечни пут и летњи излазак сунца.

Навикли су да у неком од астрономских програма унесу своју локацију и на дисплеју паметног телефона уз музику добију тренутну слику звезданог неба, да онда подигну телефон... и шта раде? – уместо да га користе као помагало за оријентацију на звезданом небу, они несвесно чине обрнуто: проверавају да ли је на небу "све на свом месту", као на њиховом паметном телефону (Сл. 2). Када почну увод у астрономију на такав, парадоксалан начин, гледајући на стварно звездано небо као бледу копију на компјутеру симулиране стварности, тешко их је привући астрономијом "ненаоружаним" оком: вани увече може бити хладно, лети комарци знају бити несношљиви, облаци понекад заклањају пола сазвежђа, и што је главно, за разлику од дисплеја таблета, на небеском своду не могу прстом додирнути планету да би се спустио падајући мени са фотографијом и основним подацима о тој планети.

Сл. 2. Карикатура Х. Домијеа из 1857. године, и модерна верзија (лево)(стр. 130)

Не отварајући расправу око тога како треба започети астрономско образовање, на класичан начин, постепено, од Талеса и гномона, или, не пратећи историјски развој астрономије, одмах са Хабловим телескопом и астрофотографијама "породилишта звезда", овом приликом пажњу ћемо усмерити на то како се астрономија голим оком може дискретно увести у класичне туристичке програме. Пре тога, битно је указати на то како оку туристе, "неастроному" изгледају небеске појаве и небеска тела, јер су његове представе битно другачије од оних које има професионални астроном.

Небо, очима туристе/неастронома

Са становишта астрономије голим оком, небески астротуристички ресурси не обухватају астрономске објекте саме по себи, нити њихова зрачења, не дакле оно што се може директно или индиректно "опипати" и осетити, него само оно што се голим оком може видети на небеском своду изнад (у склопу) одређеног предела. То, дакле, није Сунце као нама најближа звезда са својим пегамма и протуберанцама, него сунце као блештави диск у свом привидном кретању над хоризонтом, не Месец као природни сателит са кратерима и "морима", него месец као сребрни диск у менама, не звезде као циновске лопте усијаног гаса, него као разнобојне сјајне трепераве тачке груписане у сазвеђа и конфигурације, не сазвежђа као делови неба тачно уоквирени луковима одређених деклинационих кружница и небеских паралела, него као сликовити скупови звезда заоденутих у митолошко рухо, не велике планете као физичка тела слична Земљи или Јупитеру, него као "звезде луталице" које не жмиркају, не Млечни пут као појас највеће концентрације звезда Галаксије, него као сјајна беличаста копрена преко ноћног неба, не Андромедина галаксија као циновско острво звезда, него као магличаста пега у истоименом сазвежђу, и не метеори као изгарајућа метеорна тела, него као "звезде падалице" које само за трен запарају ноћно небо.

Када почиње зора, где и када излази и залази сунце, када је сунце у горњој кулминацији, колико траје обданица и када се завршава вечерњи сутон, то ужурбани савремени становник великог града, уопште не примећује, не треба му. Али, далеко од куће, на одмору и путовању, иста та особа препушта се романтици, подиже поглед ка небу и почиње примећивати појаве везане за сунце, пре свих залазак и излазак сунца. Залазак и излазак сунца опчињавају савременог човека исто као што су опчињавале праисторијског, с том разликом што је праисторијски човек сваки пут страховао да ли ће оно поново изаћи док савремени, наивно, уопште не сумња у то.

Загрљен пар на летњем одмору, загледан у залазеће сунце са видиковца испред тврђаве Лондза (Fort Londza) у градићу Ија (Oia) на грчком острву Санторин, на пример, не виде звезду "класе G2V" нити математичку тачку која у том тренутку пресеца алмукантарат $h = -51'$, они једоставно посматрају залазак сунца: опчињени прелепим приказом у коме главну улогу игра сунце, приказом кога чини све око њих – беле куће и цркве са плавим куполама, ветрењаче, залив-калдера, маслине, мирис медитеранског биља и песма зрикаваца – стопљена земаљска и небеска позадина (landscape + skyscape) пред којом се обавља тај чин, и они сами, побуђене маште и емоција.

Сличан психолошки ефекат на туристе остављају изласци и заласци пуног месеца, Лабуд раширених крила у беличастој копрени Млечног пута, Шкорпија са Марсовим двојником Антаресом, Бик са седам сестара – Плејада, цели Зимски шестоугао са Орионом пред чијом лепотом зора (Еја) румени, "звезде падалице", Венера ("звезда" Даница) у зору или у вечерњем сутону, итд.

Туристи "неастроному"

Романтичарско виђење небеских тела и појава, својствено људима на одмору, треба подстаћи планским увођењем астрономије голим оком у програме "обичних" туристичких тура, то јесте, у масовни туризам. И то не стручним/школским вођењем посматрања као код специјализованих астротуристичких тура, него посредством актуелних астрономских информација који ће им помоћи да самостално, без туђе организације и надзора, својим очима посматрају одређене астрономске појаве, да их виде на свој начин, са места и у друштву које сами изаберу. Пре поласка на одмор и путовање, савремени туристи сами прикупљају најразличитије информације о местима кроз које ће проћи и у којима ће боравити, готово обавезно метеоролошке и биоклиматске прогнозе, али само ретки потраже и астрономске информације, и зашто да им их, уз обртну карту звезданог неба (планисферу), не би припремио организатор туристичког путовања, за одређено одређено/а место/а, и одређени дан/период. Наћи и приредити основне астрономске информације, то је данас бар лако.

Таб. 1. Геометрија Сунца: Београд, 20. август 2016.

Појава	h:min	Напомена
Почетак зоре	03:55	Гасе се најслабије звезде видљиве голим оком
Почетак јутарњег грађанског сумрака	05:15	Виде се још само најсјајније звезде; гаси се вештачко осветљење
Издазак сунца	05:46	Тренутак изласка сунца на пучини (другде, због рељефа увек излази касније)
Право сунчево подне	12:41	Средина обданице: сунце тачно према југу, сенке усмерене тачно ка северу
Залазак сунца	19:36	Тренутак заласка сунца на пучини (другде, због рељефа увек залази раније)
Крај вечерњег грађанског сумрака	20:07	Виде се само најсјајније звезде; пали се вештачко осветљење
Почетак мрака	21:26	Последњи трагови дневног светла, на ведром небу без месечине виде се све звезде видљиве голим оком

На првом месту требало би припремити податке о геометрији сунца (Tadić, 2008): тренуци изласка и заласка, право сунчево подне, однос светла и таме (обданица и ноћ, јутарњи и вечерњи сумраци), као што је то урађено на примеру Београда ($44^{\circ} 49' N$, $20^{\circ} 28' E$), за 20. август 2016. године (Таб. 1).

Осим тренутака изласка и заласка, за Месец треба назначити тренутну фазу и тренутак горње кулминације (Таб. 2). Призор људи који посматрају залазак или издазак месеца ни приближно није тако чест као када су у питању заласци и изласци сунца. Три су разлога за то, први - што Месец сваког наредног дана излази, кулминира и залази педесетак минута касније па ти тренуци могу пасти у било који део обданице и ноћи, други – изласци и заласци месеца нису "у колору", и трећи - за разлику од сунчевог диска који је увек "пун", месечев диск непрестано мења свој лик (пролази кроз различите фазе). Најатрактивнији је за посматрање када је пун, не само због сјаја него и што је видљив током целе ноћи: излази када сунце залази.

Таб. 2. Геометрија Месеца: Београд, 20. август 2016.

Појава	h:min	Напомена
Фаза Месеца		Пун месец (97%), у Рибама
Издазак Месеца	20:48	
Горња кулминација	02:02	Висина 39,4°
Залазак Месеца	07:58	

Извор: <http://www.timeanddate.com/astronomy/>

Изузетно, овим подацима треба додати и податке о помрачењима Сунца и Месеца. Помрачења Сунца се јављају два до три пута годишње и трају минут-два, изузетно осам минута, а могу се посматрати из релативно уских појасева на површини Земље ка којима се периодично премештају љубитељи астрономије и остали знатижељници/астротуристи. За разлику од помрачења Сунца, одређено помрачење Месеца могу посматрати сви становници ноћне Земљине полулопте. Годишње се могу јавити највише три помрачења Месеца (неких година, ни једно), која не трају дуже од 108 минута. При потпуном помрачењу Месеца, његов диск није у правом мраку, сунчеви зраци расејани у атмосфери Земље дају му бакарноцрвену боју, што приказ чини атрактивнијим/мистичнијим.

У специјалним случајевима, за путовања по северним земљама, могу се још додати подаци о периодима спојених сумрака и белих ноћи (северно од паралеле 50°) и поларних дана (северно од поларника).

Што се тиче звезда и сазвежђа, довољно је учесницима путовања обезбедити по обртну карту звезданог неба и показати им како се користи. Уз то се једино могу додати објашњења о тзв. звезданим конфигурацијама, замишљеним геометријским ликовима чија темена чине најсјајније звезде различитих сазвежђа. На пролећном небу то је Велики пролећни троугао, на летњем - Велики летњи троугао, на јесењем - Велики квадрат Пегаза, и на зимском небу - Велики зимски шестоугао (Tadić, 2004a; Tadić, 2004b). Поменуте конфигурације се уочавају на први поглед и када се пронађу представљају полазиште за препознавање сазвежђа, прво оних чије звезде "позајмљују" па онда и суседних. Са Великим летњим троуглом, на пример, "увезана" су са сазвежђа Лабуд и Орао која се налазе у Млечном путу и, заједно са сазвежђима Персеј, Касиопеја, Стрелац и Шкорпија, одређују његов положај на северној небеској хемисфери; са Великим квадратом Пегаза додирује се сазвежђе Андромеда у коме је Андромедина галаксија, једини небески објекат ван наше Галаксије који се са северне Земљине полулопте може видети голим оком.

Податке треба дати и за планете које се на ноћном небу повремено могу видети голим оком, укупно њих пет: Меркур, Венера, Марс, Јупитер и Сатурн, које сијају тако што одбијају сунчеву светлост (Таб. 3). Од звезда се разликују по томе што не трепере и што мењају положај међу сазвежђима. Најсјајнија од њих, и сјајнија од свих звезда, јесте Венера која се може лепо посматрати током јутарњег и вечерњег сумрака. За астрономију голим оком планете су посебно занимљиве када су концентрисане у одређеном делу неба.

Није вулгаризација астрономије ако се додају и астролошке информације, с тим да се при томе на вешт а недвосмислен начин (хумором) туристима стави до знања да је то само забава. Било која реална астрономска ситуација може се искористити

за позитивну "астролошку" мотивацију туристичке групе, на пример, за 20. август 2016. водич би могао рећи: "Будимо на опрезу, Сунце, Венера и Меркур су у Лаву, Јупитер је у Девици, а пун месец у Рибама! – наредних дана наша срца биће изложена киши Аморових стрела". Може рећи то, или било шта друго, с обзиром да су астролошка тумачења, доказано, потпуно произвољна.

Таб. 3. Планете видљиве голим оком: Београд, 20. август 2016, 21:26 h
(крај астрономског сумрака – почетак мрака)

Планета	Део неба	Сазвежђе	Напомена
Сатурн	SW	Змијоноша	Одмах изнад Марса (висина 18°)
Марс	SW	Шкорпија	Сасвим близу је звезда Антерес, слична Марсу (мање сјајна и жмирка)

Извор: <http://www.stellarium.org/>

И на крају, стрљиви посматрач дуже загледан у одређени део ноћног неба, не може а да не уочи бар један метеор, светлосни траг изгарајућег метеороида. Осим појединачно, метеори се појављују и у облику одређених метеорских ројева ("киша"), сваки у исто доба године из сазвежђа према којима су обично и названи: Лириди у Лири, Леониди у Лаву, Дракониди у Змају итд.

Пре табела са подацима, потребно је написати неколико уводних реченица, рецимо у следећем облику.

Будите са звезданим небом на "ти"

Док сте на путовању и одмору не допустите да излазак и залазак сунца прођу а да их не видите својим очима, да не уочите фазу месеца, не препознате сазвежђа и у њима можда и неку од планета.

Заборавите на фото-апарате и мобилне телефоне, гледајући кроз/помоћу њих, видећете, ништа.

Не заборавите увече понети обртну карту звезданог неба. Помоћу ње, и података у приложеним табелама (1–3) знаћете шта се, где и када може ових дана видети голим оком на ноћном небу, уз напомену да је најбоље посматрати удвоје, са неким ко вам је посебно драг.

Док посматрате звездано небо, и знате шта гледате, оно ће припадати само вама: након сваког посматрања бићете бољи и расположенији јер поглед у дубине ваземаљског простора уноси у наше душе мир и спокојство.

Замислимо још и ефекат који би изазвао водич када би у аутобусу/авиону, пре него што подели обртне карте и одштампане астрономске информације, својој групи одрециговао, на пример, Када сам слушао ученог астронома (When I heard the learn'd astronomer) Волта Витмана, или бар прву строфу песме *Ноћ има хиљаду очију* (Night Has a Thousand Eyes, или само – Light) Франсиса В. Бурдијона (Albery & Ratcliffe, 1994):

The night has a thousand eyes,
And the day but one;
Yet the light of the bright world dies
With the dying sun.
[...]

Ако није ништа чудно ако туристички водич придобија своју групу тако што, на пример у Богородичиној цркви манастира Студенице, отпева Достојно јест, зашто у истом смислу не би могла "проћи" и песма инспирисана астрономијом када је познато да су астрономија/астрономи и поезија одувек су били "на ти" (Uргren, 1998; Dimitrijević, 2003; Stanić, 2015).

Закључак

Србија и остале Балканске земље не могу својом астротуристичком понудом конкурисати развијеним земљама, и то је разлог више да у своје туристичке програме уведу астрономију голим оком која се бави посматрањима без телескопа. Са становишта такве врсте астрономије ресурс није само ведро небо без месечине са свим небеским појавама и објектима који се на њему голим оком могу опазити, то је тек узбудљивија половина онога што се види, *skyscape*, док другу половину (други план), у физичком смислу, увек чини комплементарни *landscape*.

Загледаног у небески свод на одмору, ужурбаног становника великог града који никада "нема времена", навиклог на собно-канцеларијски начин живота, на хоризонт заклоњен грађевинама и небо замућено смогом и вештачком светлошћу, не очаравају небеска тела сама по себи (залазеће сунце, на пример), него целовити призори које чине обједињени *landscapes* и *skyscapes*, као комплексне позорнице на којима се у разним комбинацијама, облицима и бојама виде та небеска тела, и он сам, посматрач/туриста са субјективни осећајем, ослобођен сваког интереса.

Србија и остале балканске земље имају разноврсне *landscapes* (планинске и приморске, природне и културне) наткривене светлошћу "незагађеним" *skyscapes*, који се у оку посматрача, као производ тренутка, стапају у узбудљиве и непоновљиве целине, *astro-landscapes*. Да се ти јединствени визуелни комплекси искористе као туристички ресурси Балканских земаља нису неопходни астрономи-шоумени, спектакуларна астрономска инфраструктура, национални паркови и археоастрономски локалитети, довољно је људима на одмору, туристима, обезбедити обртну карту звезданог неба и приредити астрономске информације које су одговор на питања "Шта?", "Где?" и "Када?" (одговор на питање "Зашто?" може сачекати). Са "пакетом" информација који садржи пар уводних реченица, систематизоване податке о привидном дневном кретању сунца и месеца, и положајима видљивих планета, туриста је спреман за астрономска посматрања без телескопа, по свом нахођењу, са места које изабере, када хоће, и с ким хоће: "читајући" по своме оно што се види неизоставно ће размишљати о ономе што се не види.

Таквим, ненаметљивим, подстицањем туриста да науче читати "астрономски текст" *astro-landscapes* и тако уоче њихову пуну лепоту, постиже се трострука корист: туриста, појединац, постаје духовно богатији, астрономија голим оком популарнија а масовни туризам садржајнији.

Литература (стр. 135)